

Een en ander over vertalen

door

Ger SCHMOOK

1. *Babel*

Hoe begrippen of kerngedachten al maar door aan wijzigingen onderhevig zijn in de wordende wereld waarover wij – sinds een kleine tienduizend jaar – geestelijk controle kunnen uitoefenen, bewijst b.v. een vertrouwd symbool of zelfs een oertype, dat kenmerkend is voor de bedrijvigheid van de vertaler. Ik heb het over de „toren van Babel”, zeer specifiek ideeënelement op een hoogtepunt in onze Vlaamse schilderkunst, en voor de mensheid van alle tijden een *kenteken van gespletenheid, van verwarring*. Nog onlangs (1958-60) heeft Arno Borst in zijn *Turmbau von Babel*, – en wij treffen markante voorbeelden aan in de tempelbouw van Klein-Azië, van Egypte (Kaïro) – getracht de „Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen der Völker” te ontraadselen¹, terwijl sedert een handvol jaren *Babel* kortweg is gaan gelden als titel voor het internationale tijdschrift, dat zich ten doel stelt *uit de verwarring los te komen*, door in de toren-zelf interne verbindingswegen aan te leggen, die de verstandhouding onder de mensengroepen, door taal gekarakteriseerd, zouden helpen bevorderen.

Dit op een ogenblik, dat de „veelheid” der zich naast elkaar manifesterende grootheden een veel aanzienlijker aantal ondeelbaar-schijnende termen omvat dan ooit in de Oudheid, die, in bepaalde periodes, al zoveel last had van de simultaneïteit van dooreenschuivende bevolkingen !

Het weze dan toegestaan, uitgaande van het „visueel”, dat is picturaal zo duidelijk-„sprekend”, dat wil zeggen zo luid-„klinkend” symbool, hier diets te maken hoe een *geïnteresseerde buitenwereld* de kleurrijke, maar zo disparate wereld met spanning ondergaat. Als bibliothecaris van toch niet te onaanzienlijke instellingen, werd ik in mijn – al evenmin eentonig – bedrijf zonder ophouden geconfronteerd met de moeilijk te verwezenlijken betrachtting onder drie vreemde talen (steeds alfabetisch behandeld : als Duits, Engels en Frans), een verdedigbare pariteit te betrachten, intern toch dwingend gekleurd naar de specifieke prestaties in de

1. A. Borst : *Turmbau von Babel*, 4 dln., 1957-1963.

wetenschappelijke disciplines, bewust de voorrang latend aan de originele versies of, in geval van onbereikbaarheid (Amerika), aan de eerste grijpbare vertaling in één van deze talen, indien nog geen vertaling in het Nederlands voorhanden zou zijn. Het buigen onder de dwang der aanschaffingen in een bibliotheek is lang geen toevalligheidsspelletje, vooral niet omdat de aangroei nooit mag berekend zijn op verleden of heden, maar in de eerste plaats de ontsluiting van de toekomst moet mogelijk helpen maken. Natuurlijk speelt de wisselvalligheid van vertaalde titels wel eens boze parten, want, om het nu ook eens literair te houden, wie zal op het eerste zicht in Huxleys *La paix des profondeurs* het originele „*Eyeless in Gaza*” herkennen? Hier speelt – ik denk aan Jack London, aan Oppenheim – een soort van willekeurigheid, ja van baldadige wispelturigheid, die al onmiddellijk aantoonde hoe broos het ijs van de vertalingen is, al zijn de uitgevershuizen, zomin als de vertalers soms, zich niet altijd bewust van het feit, dat wij vrij gauw door hebben of zijzelf gewerkt hebben op het origineel, dan wel op een intermediaire Duitse, Engelse of Franse vertaling met alle gevolgen van dien. Het typografische beeld van Toergenief o.a. gaf ons, destijds, op slag de werkelijke, tevens onechte bron aan van de vertalingen in het Nederlands, zowel door de eerste klinker als door de uitgang „iev”, vóór Van Wijk, Daisne en Thys enz. ons de te ijken transliteraties aan de hand deden!

2. *Originele titels*

Voor technisch en wetenschappelijk werk zijn de kansen op „ontsporing” gaandeweg veel minder groot geworden, maar hoe dan ook het is een goede Nederlandse en welhaast ook algemene en zelfs literaire gewoonte op de vertaling steeds de authentieke, originele titel mede te vermelden, ook dan nog als de woordvorm in de als sleutel- of accentwoorden aangevoelde substantieven quasi dezelfde is. Nog beter zou het zijn, zo de uitgever de moed had er de verwittiging aan toe te voegen, dat het aangeboden werk ook de integrale tekst weergeeft, wat in de monster-serie-uitgaven van deze tijd wel niet steeds het geval blijkt te zijn! Trouwens hoeveel Don Quichotte's, hoeveel Rabelais', hoeveel Gulliver's, hoeveel Crusoe's leveren integrale spiegelbeelden?

Een degelijk en lofwaardig staaltje van presentatie mocht ik onlangs ontmoeten in Mario Praz' *The romantic Agony* (1933), een zogezegde tweede uitgave van een Italiaans werk, waar het in feite om de *tweede druk* (1954) gaat van de *tweede Engelse uitgave*, maar, daar het boek een anastatische weergave is, konden bij heel wat passages asterisken worden aangebracht op het model,

die zonder nummering globaal verwezen naar een bijlage, waarin de *Italiaanse auteur* de kans had gekregen (in 1950) in *het Engels*² te reageren op de *internationale kritiek* uitgebracht op zijn *vierde Italiaanse* editie. In feite een derde Engelse uitgave dus ! Een heerlijk gerechtje !

Mag ik het een fraai staaltje heten, het is er gewis ook een van snel doordringen, gesteund op pijnlijk-zorgvuldige nauwgezetheid, gevoed door een bewonderenswaardige meertalige vaardigheid, waarvan al vast niet kan noch mag beweerd worden, dat vertalen, bekeken van uit de wereld van de geestesstrategie zo maar wat primair „piottenwerk” zou zijn. U weet het, Dominique Aury doelde daar op, smadelijk getroffen als hij moet geweest zijn, toen hij in 1963 het welbekend staande werk van Georges Mounin inleide : *Les problèmes théoriques de la traduction*.

3. De vertaler verweert zich

Het is revelant hoeveel verweerschriften en handleidingen over „vertalen, vertalingen en vertalers” inzetten met het afreageren van een collectieve ontstemming over de wijze, waarop het bedrijf en zijn mensen steeds in de wereld werden ontvangen op een tekort aan respect ! Het kan zijn, dat men onderling twist over honoraria, tarieven voor prestaties, normen voor vaardigheidsgraden, diversiteit en hiërarchie onder de talen, talenfamilies of heterogene taalgroepen, maar de verontwaardiging over de vernedering is – terecht – algemeen. Montesquieu heeft wel heel goed het diapason aangegeven, toen hij in een gesprek een tegenstander liet aanvoeren : „Wat ? Gedurende twintig jaar vertaalt gij, zegt gij, dat is twintig jaar lang, dat gij niet meer *denkt* ?”³

Het wan- en onbegrip heeft natuurlijk te maken met die „piotten”-kwalificatie van Aury, die trouwens het vertalingsprobleem heel scherp stelt, waar hij zegt, dat de wereld *meent* het *nu* opgelost te zien, nu beschikt wordt over wat schakelaartjes en een alvermogend contactknopje, nadat men – gaat maar eens na, hoe fel hij reageert zelfs tegen geestelijke mechanisatie – van de Esperanto- en Volapuck- en Ido-”gesels” verlost is ! En wij die te Antwerpen een Zamenhofstraat hebben helpen inzegenen en destijds – ik was toen 9 jaar – met groene inkt adressen hebben helpen schrijven voor adepten van „La verda stelo”, die ’s avonds school liepen in de Grote Hondstraat ; wij, die ook een internatio-

2. M. Praz : *The romantic agony*, 2de Eng. uitg., 1954.

3. C. de Secondat, baron de Montesquieu : *Lettres persanes*, in : *Oeuvres complètes*, 1862 ; Lettre cxxix, Rica à Usbek.

nale sluitzegel hebben zien tekenen voor het 7de Internationale Congres, hier te Antwerpen gehouden in 1911 !

Ik heb gauw moeten leren inzien, dat, hoe edel ook bedacht en door een Frans Schoofs hardnekkig beoefend, een artificiële taal na een generatie *autochtone* toepassing opnieuw de invloed ondergaat van de eigen levende taal, die in elk mens, in elke gemeenschap blijft spoken. Zoals wij allen moeten erkennen, en dat doen ook alle theoretici van de vertaalsector – daarom zijn de uitvinders boos ! – dat de beschikking over de volmaakste „*dictionaries*” van *sleutelwoorden* – ik weet waarachtig niet, waarom in een Nederlands betoog het vreemde „key”-woord zou gebruikt worden – nooit volledige bevrediging zal kunnen schenken. Het leven blijft meester over zijn nuances, en verhindert ons, gelukkig, als mens machine te worden.

4. *De machine en haar macht ; en onmacht*

Ja, zeker, ik weet wel dat de archeologen meer en meer forfait moeten geven, en dat een soort van intuïtieve toepassing van statistiekregels op soorten van key-achtige, erkende verschijnselen quasi machinaal, door deductie, de oplossing van het Griekse lineair B meer dan tastbaar heeft geholpen ; ik weet wel dat de Etrusken niet lang meer hun geheimen voor zich zullen kunnen houden, zoals de zwaar beladen Maya's zijn gezwicht voor de analyserende interpretatiemachines van de Sovjetgeleerden. Waarom zouden wij niet juichen bij dergelijke... „stand by's” ? Te Göteborg verscheen zo pas een statistiek-methode om het auteurschap van x, y of z uit teksten op te halen en door de machine beweert men thans ook per a plus b te kunnen volhouden, dat Homeros' *Odyssee* slechts door één individu werd gecomponeerd ⁴ ! Nog blijven zij in hun uitwerking onvolkomen, de machines, tóch, omdat er steeds van het ene gebied naar het andere, domeintjes, soms principiële domeintjes overblijven, die elke taal zichzelf zal laten blijven, ook al groeien de menigten terminologisch sterk naar elkaar toe en worden de gesprekken of analyses van de documenten gevoerd naar de verkeerswegen, die een „meta langue”, of een „ruly english” tot haast onontwarbare spinnekoppen maken voor argeloze taalbeoefenaren met het „beste” woordenboek in de hand ! Voor een vijftal jaar leidde Eric de Grolier de Unesco-trawanten in deze doolhof rond ⁵. Hij bereikte één doel :

4. Krantenberichten, maar ook : A. Ellegard : *A statistical method for determining authorship*. Gotheborg studies in english 13, 1962.

5. *Etude sur les catégories générales applicables aux classifications et codifications documentaires*, 1962.

de traditionele bibliothecaris er op bedacht doen zijn, dat zijn bibliotheek over een stel hulpmiddelen moet beschikken ongewoon van factuur als lees-ustensiel, fameuze klappers in wezen, maar voor hém Sesam-parolen in een onuitspreekbaar Bargoens, waarvan hij nochtans de semantiek – in haar onverbiddelijke systematische structuur – moet leren beheersen, want de zoekende lezer zal zijn hulp inroepen, niet om dit demotisch hiërogllyphenschrift zo maar te duiden, maar... om te verklaren *hoe* het in zijn organische opbouw geconcipeerd *zou kunnen zijn*. De systematiek immers, behoort tot zijn vak ! Dat hij dan maar vlijtig zijn S. C. Dodd en Peter James studere. Hij kan dan zelf ervaren hoe in deze smeltkroes veel te gisten ligt om nooit af te geraken. De ontwikkeling snelt de realisatie voorbij. En zelfs al zou de machine leren „denken”, bij de mens zal zij toch vragend en smekend belanden in weerwil van elke „automatic indexing of bibliographics by means of a key-words-in-context system.”

André Gide heeft er eens doordringend, maar luchthartig op zijn Frans, op gewezen, daar waar hij elke vertaler vergelijkt bij „l'écuyer, qui prétend faire exécuter à son cheval des mouvements qui ne sont pas naturels à celui-ci”⁶. Geen machine zal dat paard ooit temmen, want er blijft steeds meer dan de formules.

5. *Simultaan vertalen en polyglotten*

Vertalen blijft een merkwaardig menselijk complex fenomeen en mogen wij dan ook niet altijd geheel tevreden zijn over het procédé dat sedert 1927-1930 te Genève door „la simultanée” werd ingeburgerd en sedertdien tijdsbevrijdend om zich heen greep – laat ons maar even denken aan de meertalige parlementen van België (1936) en Zwitserland (1946) –, de directe, stante pede „interpretatie”, al dan niet gediffuseerd, houdt ons, de luisterenden in de ban (door bewezen, onbetaalbare virtuositeit) meer dan de machine. Zijn de deelnemers aan de vergaderingen van de verdronken „Volkenbond”, volgens de *Daily Telegraph*, in 1932 niet eens getuige geweest van het duizelingwekkend koorddansen van Antoine Velleman, die zo maar voor de vuist Duits, Engels, Frans en Spaans dooreen vertaalde, van één welkdanige van de vier talen in de drie andere. Zo ken ik een dapper bibliothecaris die zó maar boudweg, zes taaltjes in congressen doorgeeft, en daaronder steeds weet, wat hij weglaat ! U steigert, maar de anecdotiek weet ook te verhalen, dat één of andere afgevaardigde, tijdens een persconferentie bij de vredesonderhandelingen van

6. A. Gide : *Avant propos* tot *W. Shakespeare : Théâtre complet* in Pléiade-uitgave, 1950.

1919, protesteerde tegen zekere versie die een gewikst vertaler als Paul Mantoux zijn gehoor ten beste had gegeven, waarop het verbluffende antwoord kwam, dat Meneer-zus-en-zo zijn betoog anders en precies zó had moeten voeren, zoals de vertaler het gedebiteerd had... Waarom? Omdat de vertaler, door zijn onder-vinding en de „interpretatie” van de problemen geschoold, het onderwerp-zelf alzijdig, beter beheerste dan de afgevaardigde!

Ik zou hier ter illustratie willen aanvoeren, dat een welbefaamde Nederlandse collega, Dr. H. E. Greve, eens ergens als een kwaliteit van een goed bibliothecaris voorop stelde, niet dat die beschikken moest over een „goed” geheugen, maar over een „gelukkig” geheugen, spelend op het „gepaste” ogenblik. Het komt mij voor, dat deze eigenschap ook des vertalers mag zijn: de nuancerende toets invoeren op het ogenblik van de beste kans. Zou een machine op deze wijze kunnen ingrijpen?

Het moet zijn, dat de kansformule inderdaad opgeld kan maken, hoe anders te verklaren, dat het mij overkomen is in de schoot van het „Wereldverbond van diamantbewerkers”, de Duitse afgevaardigde van het machtige Metallarbeiterverband te Amsterdam eens te hebben horen verklaren, na twee lange „onverzoenlijk-gestelde uiteenzettingen van de vijandelijke broeders, Dr. Henri Polak (Amsterdam) en Louis van Berckelaer (Antwerpen): „Na, wiederum eine Rekordübersetzung” – ik had ze bewust zeer kort gehouden! – waarna deze Carl Schott stante pede een besluit formuleerde, dat alle betrokken centra op verrassende wijze plots verzoende! Wat was er gebeurd? De parallel-lopende argumenten waren gebundeld geworden, de divergerende objectief weergegeven, zo – naar ik vermoed, want de vertaler kan „chance” hebben! – dat de Duitse centra geest en letter konden scheiden om de overblijvende „moyen terme”-’s voor alle centra af te zonderen.

Hier was nu eens geen wonder gebeurd; hier lag misschien weer ten grondslag de kennis van de terreinen, maar nog meer de psychologische aanvoeling van de temperamenten, die in hun heftigheid geneutraliseerd waren geworden en het móesten worden, kwinkslagen en staande uitdrukkingen niet meegerekend, want deze pigmenten staan op zichzelf in voor de oprechtheid van de vertaler of interpretator.

Bij alle kurkdroogheid is het vertalen dus wél een spel, een sportief geestesspel, dat de mens, mij dunkt, toch niet geheel ontsiert. En al durft men dan op vergevorderde leeftijd niet meer terugkijken naar de ongetwijfeld onzinnige, al te woordelijke „omzetting” van Heine’s *Buch der Lieder* (dat is nu zo wat vijftig jaar geleden), dan blijft het toch heerlijk aan die verkwiste uren terug te denken, al ware het maar om op zeker ogenblik bewon-

derend te kunnen opkijken naar een Joego-Slavische christelijke Eva's dochter, die tot overmaat van ramp ook Eva heette en, buiten haar stelletje Slavische talen, in een Congres te Zagreb zo maar rondstrooien kon Duits, Engels, Frans én Italiaans, maar dan met verbluffende keurigheid bovendien ! Laat ons daaruit besluiten, dat wij, niet-onbegaafden, niet mogen menen alleen de uitgelezen polyglotten te zijn, omdat wij ons in de Westeuropese hoek kunnen redden.

6. *De ijver van de vertaler*

Wij hadden het nog niet over de elementen ijver, uithoudingsvermogen en penetratie van de vertaler, die een tekst uiteindelijk in typografische gestalte wenst ter wereld te zien komen om blijvend te doen zijn. Er bestaat een geniale gravure van Dürer, waarvoor ik steeds een bijzondere voorliefde heb gekoesterd : in de keurige zestiende-eeuwse Nürnbergse schilderswoning, een anachronisme an sich, met de symbolen van de afzondering en van de vergankelijkheid om zich heen, zit de Heilige Hiëronymus van duizend jaar daarvoor te werken. Hij worstelt in geschrifte met de overzetting van de heilige boeken uit het Hebreeuws en het Grieks in het Latijn om er de „Vulgaat” van te maken. Meesterlijk heeft Dürer, die wist wat een detail betekende, de „vertaler” (Valéry Larbaud betitelde hem toch wel als uw „schutspatroom”, 1946) hier neergezet. Hij kan niets verwachten uit den hoge – zoals Joannes de Evangelist, die de schilders ook anders uitbeelden : met het hoofd opgericht hopend op een ingeving – neen, Hiëronymus met het hoofd gebogen over de schrijftafel is vooral in-vlijtig ; hij offert aan de Industria, haast krampachtig met de taalmiddelen die hij in de beperking van zijn hoofd, van zijn hersenen, als u wilt van zijn gemoed, omdraagt, en die, door de hand heen, tot een wel bepaalde verwoording moeten geraken. Schitterend, groots, superieur moment van tóch scheppende, geestelijke arbeid aan *niet-inventief* werk : de afmeting van de meesterlijke voorstelling wordt er bij vergeten. Wij voelen de adel aan van de zich in de tijd voltrekkende taak ; zij is als het ware de artistieke ijking van het werk van de vertaler, van de ontginner van een nieuw terrein, dat de originele auteur van de tekst, de „makers” hier, nog niet in hun bereik hadden, hetzij geografisch, hetzij naar de Latijn-spreekende generaties. De wereld zette zich uit bij Hieronymus, en in Dürers tijd, door Luther én door de drukkunst, nog eens opnieuw !

De mens is een sterk wezen. Hij is bovendien een kracht, onvoorstelbaar groot, een soort van Lucifer, ja, die, eventueel niet zenuwachtig, maar beheerst-bewegend in een rommelige menigte,

zich ook volledig kan concentreren in een smalle ruimte om een ruk te geven aan het menselijk bestel. Zo deed het toch die door de natuur bezochte Kinker, Nederlander; hij werd in 1816 beroepen door Koning Willem I om in het Latijn te Luik te doceren; hij zou op gefluit worden onthaald, maar hij bleek het mannetje te zijn dat maar liefst Immanuel Kant uit het Duits in het Frans had vertaald, aldus een krachtproef leverend, bewijzend van welk gehalte een temmende, imponerende persoonlijkheid kan zijn, want in dergelijke „epochemachende” vertaalarbeid schuilen toch de klippen en gevaren, waarop G. J. de Vries destijds wees, toen hij het had over „onvertaalbare termen” en „niet-vergelijkbare cultuur-inhouden”⁷! En die zijn er!

7. Onvertaalbaarheid

Mij is daarvan altijd bijgebleven het klassieke voorbeeld „Mou-sike” dat verraderlijk wijst naar onze „muziek” en ten slotte „maar” of „echter” „wijsbegeerte” betekent! Wij herinneren ons toch de spot die Charivarius destijds dreef met een menner van het gehalte van Troelstra⁸, toen de journalist de politicus in een vers o.a. de Duitse vertaling van oorlog als het verouderd „Orlog” in de schoenen schoof en dit woordje dan ook maar overtuigend pasklaar in fractuur-type liet drukken, de pro-Duitse gemoedsgesteldheid van deze socialist aldus eens extra en liefelijk beklemtonend, misschien intuïtief aangevend dat, naar de Chinese opvatting, het grafische teken voor „klank” ook „geest” betekent.

Wij weten door de kennis van de geschiedenis hoe gevaarlijk het is een beschaving op visualistische principes op te bouwen. Wij denken aan het oude China en het oude Egypte! Zoeken de voeders van de elektronische vertaalmachines, om zo dicht mogelijk bij de originelen te kunnen blijven, naar de passende invoering van gedachteassociaties en figuurlijke betekenissen, net zoals de Chinese ideogrammen destijds werden geconstrueerd, dan zal de beweeglijkheid van de menselijke geest hun toch verrassend de baas blijven, ondanks het haast infinitessimale cryptovisualisme dat kan verwerkt worden. Is het belijden in deze categorie van denken en doen niet best gelijk te stellen met het gejaagd springen op een vluchtheuvel, het zich tevreden stellen met een vooraf-aanvaarde beperking? Want of het nu gaat om het invoeren van beelden of van sleutels, het beroep doen op een keiharde formule

7. *Is de Griekse literatuur vertaalbaar?* Bijdragen van W. J. Verdenius, J. C. Kamerbeek, J. G. A. Ros, A. Hoekstra en G. J. de Vries, 1958.

8. Charivarius van de Groene (ps. van G. Nolst Trinité): *Ruize-rijmen I*, 1914; daarin „Niederland! Die Waffen nieder!”

levert geen waarborg op voor het beheersen van elke toekomstige situatie. Het woord „scheppen” is immers de basis waarom het gaat. Denken wij maar aan het Suidafrikaanse „schemerkelkje”. Welke machine doet het na ? Het is zeker toch beter en bruikbaar dan het approximatieve „five o'clock”-„à quatre heures” ? Al geef ik toe dat een pocket book „smaldeel” heten een curieus effect heeft. En toch kan ik u de raad geven het jongste Suid-Afrikaans woordenboek even door te nemen om na te gaan hoe „taal”-scheppend, ja, al te naïef en soms reactionair, het kan te werk gaan. Maar wij zetten ons neer om te studeren, al ware het maar in een verloren uurtje. Zelfs al is dan vertalen spelen met gevaarlijk explosief goed, want vertalen is grote verantwoordelijkheid dragen, en ik geloof, dat wij in het beoordelen van deze geestesdaad niet ontoegankelijk mogen zijn voor de durf, de moed en de kunde van een E.H. Xav. de Win, die het Nederlandse taalgebied van vele windstreken de allereerste integrale vertaling *schonk* (wat beter is dan „bezorgde”) van Plato⁹, waarop niet eens „grote” talen kunnen wijzen. Ik zie er in een bewijs van onze culturele groei, van onze volwassenheid, en dat in het Noorden het eerste duizendtal aan exemplaren op slag verpast was, stemt feestelijk. Wel, ettelijke malen heeft de zo knappe classicus uit Piet van Akens „contreien” mij genoeglijk onderhouden over de kneepjes aan vertaaltechniek, die hij heeft moeten toepassen om tot een vloeiend modern rendement te komen, aanleunend bij het Griekse „vie quotidienne” van voor meer dan 2000 jaar. Zo dikwijls heeft hij moeten constateren hoe de werkelijke inhoud van de in zijn geest lichtende overzetting als het ware „tussen kaai en schip” verdween, omdat de huidige taalmanipulatie en woordinhoud zijn droge formule niet gedoogden... Merkwaardig is dan bovendien, dat hij, door gebruik te maken van nog in het Vlaamse, het Zuidnederlandse, geheugen levende staande uitdrukkingen, metaforen en andere stijlfiguren, wel eens nauwer kon aansluiten op de oereigene „bediedenis” (ook Zuidnederlands), dan door het gemoderniseerde Noordnederlandse „koïne” ! Toch bleef zijn leidraad het algemeen beschaafd, het A B N ; Rudolf Jumpelt kan over hem en over het verkregen evenwicht tevreden zijn.

Van dergelijke lonende vertaalinspanning vernemen wij in de ruimte het gedruis niet. Wij merken enkel het resultaat, het globale resultaat, waarbij hier niet eens gewag wordt gemaakt van de in stelling te brengen apparatus, het comparatief aanrücken van vele benaderingen in Europese talen en het doorworstelen van de bewijsvoering voor 1001-lemmata in diverse talen, plus de waag-

9. Plato : *Verzameld werk* bezorgd door X. de Win ; 3 dln., 1962-1965.

halzerij prompt ook zovele zinnen in aanvaardbaar Nederlands te verklanken, die nog nooit een ons eigen stem kregen.

Maar het resultaat blijft niet beperkt tot ons, de opnemende collectiviteit, zij is een directe winst voor de man-zelf, die „en forgeant” zúlke smid werd, dat hij de eigen taaltechniek op uitzonderlijke wijze kan gaan beheersen, beter, dan wie alleen door studie van de eigen taal volwassen is geraakt.

Allicht zal hij glunderend – want welke vertaler zou de humor willen versmaden – aan het door Fr. van Oldenburg Ermke geciteerde voorbeeld¹⁰ kunnen voorbijgaan van de knappe detective-lezer, die na 500 Engelse stuks heelhuids verslonden te hebben, toch nog niet klaar was met de „gevoelsinhoud” van een verschijnsel, als „rehearsel”... Er komen hersenen aan te pas, die het nooit mogen opgeven.

Met belangstelling, maar nog meer met wat schuwe spot wordt momenteel uitgezien naar de ploegvertaling van Erasmus' *Opus epistolarum*, die onder Prof. Dr. A. Gerlo's leiding werd op het getouw gezet. In een colloquium werd het probleem van de moderniserende terminologie in 1965 al onder ogen gezien. De vrees, dat niet alle toespelingen up to date vertolkt zouden kunnen worden, was niet van de lucht!

Vertalen is inderdaad niet het aanleggen van een maatstok en het op bevel laten aanrukken van een donderwolk van noten en nootjes en rustpozen. Zo wij een monument van over-verduldige vertaaltechniek, ook ontstaan op onze cultuurgrond, wensen te bewonderen, dan moeten wij maar denken aan de Plantijnse veel-talige Bijbel met zijn Apparatus, die bovendien een bladzij voor bladzij typografisch uitgebalanceerd wereldwonder is gebleven tot op deze dag. Hier – en bij De Win – is bij alle „vlijt” de „wereld” zeker niet „ten onder gegaan”!

8. *Het „à peu près”*

Zo wij al maar, koudweg, de termen vergelijken die in ons beperkt Europees domein de „handeling” (?) van het „vertalen” aanduiden, dan voelen wij onderhuids, al aanvaardden wij uiterlijk de congruentie, de samenvloeiing van de betekenis, het *onderscheid* in de groei van elk taalbeeld: bij „traduire”, bij „translate”, bij „übersetzen”. Wij laten de „tolk”, de „interprète”, de „interpreter”, de „Dollmetscher” en zijn Litause afkomst (tulkas) nog buiten zaak.

10. F. Van Oldenburg Ermke (ps. van F. Brunklaus): *De praktijk van het vertalen*, 1953.

Alles bij mekaar genomen is, en dan nog negatief gezegd, niets hier bepaald grijpbaar en toch bouwen wij stevig-geachte structuren; maar wij leven met „à peu près” die onder het contact van de menigvuldigheid, ja van de oneindigheid der „à peu près” een zeer onvaste wereld van bouwstenen opleveren, tot zelfs een soort van ijl drijfzand toe, zodat wij enerzijds naar een soort van pessimisme zouden gaan overhellen, anderzijds uit routine toch bewonderend naar „de mens” willen blijven opkijken, naar de mens en de lenigheid, de elasticiteit, de uitzetbaarheid, de welwillendheid van zijn geest, die, al realiserend, nog op concrete zaken uitkomt ook.

Sommigen zouden het in hun betoog thans zo ver drijven, dat het wereldbeeld moet ophouden verklaarbaar te worden door de aanwas en de complexiteit der komende dingen. Maar zij vergeten dat éne element waarmede de bibliothecaris best vertrouwd is, nml. dat een begripswet wil, dat een ooit in een taal geschapen en aanvaarde *term voor „een ding”*, bij aldien het uiterlijk of de stof van „het ding” verandert, maar de functie blijvend is, *als term of als wortel onveranderd* zal blijven gelden. Wie denkt b.v. nog aan de „beuk” als „boom”, wanneer hij het heeft over „een boek”? In rechtszaken hield „de rol” als beurtregelend document figuurlijk stand. Is het niet zo met „het vel” in de papiernijverheid, met „de lei” ten opzichte van de beste voornemens, ook al is het stenen ustensiel sedert eeuwen van hout, tot karton, tot papier zelfs geworden? Levert het Frans niet het aanschouwelijkste voorbeeld, waar de codex-vorm van het huidige boek, als „volume” aangeduid, toch hoegenaamd niets gemeens meer heeft met een authentieke papyrus- of perkamenten schrijffrol, oorspronkelijk werkelijk „volumen” geheten, ter wille van de handeling die de grondstof onderging?

Maar wij doen het toch maar bést met onze *benaderingstechniek*! Nochtans hoe zwaar zal de arbeid van de vertaler niet vallen, wanneer, bij de analyse van zijn taak, wat het beschikbaar materiaal betreft (en dat verschilt van persoon tot persoon), in de beschouwing rekening moet gehouden worden met de onvatbare woord- en stijlfiguren, de oneigenlijke betekenissen enz. die men zich toch maar op artificiële wijze, dat is van buiten-uit, kan eigen maken! Met dien verstande bovendien, en dat heeft L. Bloomfield (Language 54) goed opgemerkt, dat elke student zich weliswaar verstrikt voelt in zijn eigentijdse taal, waaruit hij zich als het ware moet losworstelen, maar... dat de vertaler bovendien te doen krijgt met de som (langs zijn object om) van het hele menselijk weten, gecondenseerd in elke *toevallige gestalte* die hem een tekst levert, altijd anders van structuur, zeker naarmate een nieuw object wordt

aangepakt. En wat te zeggen over de hedendaags-nieuwe-literatuur, uitvloeisel van oncontroleerbare psychologische (met alle samenstellingen !) impulsen ? Hierover zal, in verband met de vertaaltechniek, in de toekomst nog heel wat te doen zijn. Drs. J. Kunst (1965) laat het ons al wel verstaan !

9. *Het pessimisme*

Toen José Ortega y Gasset, de cultuurfilosoof, die zo goed onze Huizinga kende, drie cultuurhistorische verkenningen bundelde¹¹ en de taak naging *van de bibliothecaris, van de universiteit én van de vertaling*, droeg hij met erkentelijkheid – en de geneigdheid des geestes is psychologisch juist gezien – zijn pessimistische Spaanse bespiegelingen op, zoals zo dikwijls gesteund op realistische ervaring, aan Mademoiselle Noëlle Malclès, van de Sorbonne, de universeel all round cicerone in de bibliografie. Zij, de „meesteresse” in het stapelwerk, had hem, de schepper van ordinaten, daadwerkelijk geholpen bij de verkenning van vele terreinen, zelfs bij het ontsluiten van menig sleuteldomein. Welnu de filosoof, ook hij klaagt over de anachronistische instelling van onze talen, en bovendien concludeert hij : „hoe partieel komen mijn gedachten tot u” ; „van de som van mijn denken komt in slecht Frans 4/5 tot u, terwijl mijn authentieke gedachten – zelf nooit volledig op papier geraken”¹². Derhalve spreekt hij bij alle „esplendor” van de „miseria” van de bovendien eigen *vertaling*, daar waar hij voor de *bibliothecaris* en voor de *universiteit* volkomen positief geloofde in een opdracht, in een missie.

Deze constatie mag ons evenwel niet beletten te beproeven de mogelijkheden tot kortsluiting tot een minimum te beperken – Willem de Zwijger heeft immers niet te vergeefs geleefd –, bovendien moeten wij tóch voort en dan is het vermoedelijk verkieslijk Edmond Cary bij te vallen, die in een keurig betoog voor de „Ecole d’interprètes” te Genève het ietwat maniëristisch oordeel weergaf van een oude, maar stevige taalvirtuose als Mad. de Staël. „Zoals muziek geschreven voor een bepaald instrument niet altijd past voor een welkdanig ander”, zei deze vrouw, „zo ondergaat en verwerkt de vertaler wel eens zijn opdracht”¹³. De sonoriteit die in het origineel zit, kan daardoor ontbreken in de vertaling. Er kan ook van een soort van „incompatibilité d’humeur” sprake zijn tussen de twee polen, wat wel eens duidelijk blijkt, wanneer een

11. J. Ortega y Gasset : *Miseria y esplendor de la traducción* ; in : *El libro de las misiones*, 1945⁴.

12. — ; o.a. blz. 143.

13. Mad. [G] de Staël : *De l’Allemagne* II, 1.

toehoorder een toneelstuk ondergaat op een aan de nationaliteit van de auteur vreemde scène. Er werd in dier voege al wel eens gesproken van het feit, dat vertalen zou neerkomen op het verzoenen van tegendelen. Laten wij zeggen dat het alleszins moeilijk is teksten aan vertaling onderworpen *geheel* in elkaar te laten opgaan, de oereigen terminologieën nog geheel buiten beschouwing gelaten. Ortega y Gasset in zijn klacht wees er immers, vóór zo wat dertig jaar, te recht op dat wanneer schrijven op zichzelf al gelijk staat met een persoonlijke daad van permanente rebellie tegen een sociale status, met een „subversie” zelfs, met een poging tot ontwrichting dus, de vertaler, met *zijn* bagage, als het ware een individuele „entree” op het toneel *waagt*. Talen zijn met landschappen te vergelijken, en komen deelhebbenden er zelfs toe in de kern eenzelfde term te gebruiken dan blijven „bosques” van Duitsland, als werking in de voorgestelde stof, nog steeds iets anders dan deze van Spanje. Is ons woordje „estaminet” niet één van de wel zeer kittelorige woordjes, waarmede destijds geen vertaler weg wist, zodat het al gauw tot een spotwoord werd in vreemde handen? Nog typischer is, wat onze Antwerpse „lieu dit” de Rietdijk overkwam, die men de wereld over in meer dan twintig schrijfvormen terugvindt, als „riddeck” en ttq. zonder dat de vreemdeling ook maar in de verste verte de zin snapte van wat hij zegde, tenzij dat hij het woord gebruikte als „bordeel”, *ómdat* Baudelaire en Rops en anderen het aldus in Frankrijk inburgerden. Ik roep de gedachte aan Goethe maar liefst niet op, waar hij het heeft over het „land des dichters”, maar u, zowel als ik, voelde de allusie al in de geest groeien! Ik wenste hier enkel te onderlijnen dat de vertaling ten opzichte van de originele tekst toch maar een reproductie „en flou” blijft... Deze suggestie is van Ortega y Gasset zelf, en mij dunkt heel bruikbaar, ook al zal de artistieke fotograaf met recht de stelling verdedigen, dat een „flou” soms meer indruk maakt dan de hard-scherpe foto. Maar dáár ligt óns probleem niet, wel bij de omstandigheid, dat een woord – afgezien van de onvolkomenheid van elke spelling – slechts een relatieve betekenis heeft en de uitkomst blijft van het stollen van een relatie, van het fixeren van een functie. De *ervaring* die het leven in handen speelt, zij precies, zegt S. I. Hayakawa¹⁴, leert ons de diepere betekenis van de woorden vatten. Wij zouden er willen aan toevoegen, dat wij deze ervaring kunnen accentueren door een stel hulpmiddelen als woordenboeken en lexica, waarbij wij er ons nochtans moeten voor behoeden, innerlijk, kortsluitingen te verwekken door het aanvoeren van

14. S. I. Hayakawa : *Our language and our world*, 1959.

schijnbare parallellismen en congruenties. Maar ongetwijfeld kunnen wij onze accuratesse verbeteren, onze contactname verbreden, onze peiling verdiepen, zelfs onze denkrichting wijzigen, en dit zonder ophouden, althans zolang de geestkracht niet begeeft. Doch dit effect is er dan toch maar een van accidentele aard, want *de stelling blijft waar*, dat woordenboek en lexikon de taal „atomiseren”; zij verhullen wat in de taal juist hoofdzaak is: de zinvolle inhoud, klaar gemaakt door een onderling verband van woorden en uitdrukkingen. Een uitzicht waarop zowel Weisgerber als Jumpelt regelmatig wijzen. Het is precies de krampachtige bezigheid der ontzagwekkende en zich steeds maar verbeterende vertaalmachines, het „onderling verband” der woorden onder de specifieke dwang der regimes, mechanisch en op computerschaal, inschakelbaar te maken. Een adembenemende poging naar het ideaal toe, maar zo ongemeen kostbaar wordend, door, in haast onvoorstelbare reeksen, legers van secundaire mensen op te vorderen; wat niet zo modern is in wezen.

10. Terminologen en „Key-books”

Maar toch, wij voelen hier een nieuw beroep onder ons ontstaan, dat van de „terminologen”, die de bruikbare gegevens construeren, en waarmede de andere zijde van het vertaalfrent, de levende, de quick interpreters, de „tolken” al niet zo’n direct uitstaans moeten hebben. Nochtans hebben zij die hun taak goed willen aanpakken, en ook de documentalisten, er weer alle belang bij het wel gecadanseerde ritme van de aanmaak van technische woordenboeken voor de quick reference te volgen. Sprak men voor enkele jaren van een vermeerdering van twintig stuks twee- of meertalige woordenboeken per jaar in de wereld, dan is dit cijfer thans de dertig al voorbij en ons Nederlandse taalgebied moet niet altijd in het hoekje staan pruilen. De aanmaak van één enkel stuk heeft wel eens veel voeten in de aarde. Ik kan u b.v. zeggen dat het inlassen van het Nederlands in het „Vocabularium bibliothecarii”, waarin het Turks ook al prijkt, rond de tien jaar in beslag heeft genomen. Maar ja, u moest eens weten hoe hardnekkig Nederland zich verzet heeft tegen de invoering van het door Vlaanderen zo triomfantelijk rondgevoerde en door Van Dale erkende „steekkaart”!

Het is eigenaardig, hoe klare geesten zich toestanden lang op voorhand kunnen verbeelden. De moordend-geestige romantische Lichtenberg toch zei eens van vertalers¹⁵, dat zij er in wezen beter

15. G. C. Lichtenberg: *Ueber Wissenschaft und Bildung, IV. Ueber den Umgang mit Büchern*, in *Gesammelte Werke I*; bezorgd door E. W. Grenzmann, 1949.

zouden aan doen zich maar aan registerwerk te begeven, dan aan hun job. Heeft hij de komende, onmisbare, snel-mechanische arbeid voorzien en dat hartstochtelijk gekibbel om woordjes, die nochtans de opgang van wetenschap en techniek vooronderstellen? Natuurlijk zijn er hachelijker ondernemingen dan deze met de „steekkaart”. Er zijn onuitspreekbare constructies van internationaal geldende formules, die plots omgezet, zich als zinloze maakwoorden gelukkig aanmelden. Kijkt maar b.v. naar „Tefal” als een bom in het dagelijks gebruik ingeslagen, omdat het consortium der op actie ingestelde en nu ook knapper wordende huisvrouwen – en gelijk hebben zij! – zich liefst niet verzet tegen de geboorte van de sierlijke en tijdbesparende keukenpan, gefabriceerd uit „polytetrafluorethyleen”, onmenselijk afgekort tot PTFE. „Tefal!” roept de lancerende fabriek op huizenbrede affiches en uit is meteen de zaak, zonder beroep bij enige Academie.

Bladeren in de „Key-books”, de sleutelboeken, in reeds zo vele disciplines, is op zichzelf geen aangename lectuur. Dit soort van boeken of volumes, men kan ze nauwelijks nog „werken” heten – ze zijn al wel eens ongrijpbaar door hun dikte –, zij worden „geraadpleegd” – een curieus woord in zijn strekking – en krijgen ook liefst maar een beweeglijke rug en vele spiegellacunes om de kans te laten zo lang mogelijk toekomst-versies op slag ingelast te krijgen.

11. *Analyse van het woordgebruik*

Wij staan te midden van een leven, dat maar steeds zich wijzigt, hoezeer de mens ook – als dier – de mens blijft. Steeds vreemder kijkt hij op, maar hij past zich aan! Zijn mogelijkheden voelt hij niet als uitgeput. Tot zelfs in de traditionele literatuur wordt gegraven met nieuwe middelen naar een betere benadering toe. Kenmerkend b.v. hoe de statistische methodes toegepast op de Franse impressionisten, aangelegd worden om er achter te komen welke kleuren en nuances, het hoofdbestanddeel uitmaakten in de visie van Mallarmé, Verlaine; om aan de weet te komen hoe zij hun interne landschappen „vertaalden”. Ongetwijfeld zullen de eventuele vertalers ook van veel moderner bagages er goed aan doen de procentuele zins- en figurencombinaties in hun absolute of relatieve frequenties na te gaan ten einde in hún vertaling te speuren naar een zelfde ijking, die het woordenboek niet altijd direct kán opleveren, want een woordenboek is een gemeenplaats, geen klare expressie. Hun oplossing zal evenwel de kans hebben des te dichter bij de vertaalde mens-kunstenaar te staan. Wij moeten als voorbeeld niet eens naar een vreemd uitgangspunt

grijpen. Is het niet de verdienste van Achilles Mussche dat hij onze eigen eigenste Reinaert – hij voor het eerst! – aan een integrale regressieve „omzetting” onderworpen heeft, van het Middelnederlands naar het huidige spraakgebruik toe¹⁶? Het was nochtans een ándere arbeid, het gold een ándere inzet, dan deze door wijlen E.P. Prof. J. van Mierlo ondernomen, die eveneens een Middelnederlands dierenverhaal, de *Isengrimus* van Nivardus, uit het oorspronkelijke Latijn overbracht. Stellig, hij droeg zorg voor een getrouwe weergave, aan eigen en naar tijdsinzicht gebonden. Maar er is toch verschil: zo Mussche er alles op zette, om door de transpositie meteen het tijds- en cultuurklimaat-van-toen te laten aanvoelen door zo dicht mogelijk bij de tekst aan te leunen, daar heeft onze geestige pater een hele, wat gewaagde, passus gewoon onverlet in het Latijn laten staan! Maar opgepast! Hij moffelt die niet weg; hij laat hem eenvoudig middenin de vertaling in het Latijn prijken, en bekende mij glimlachend achteraf: „door de ev. vertaling leert men van het Latijn niets bij, en eens dat de lezer zoveel Latijn kan, dat hij déze tekst kan ontcijferen, kan het geen kwaad meer!”¹⁷

In de vertalingsgeplogenheden of -mogelijkheden treffen wij bij wat nauwkeurig zoeken nog varianten en graden aan. Ik denk dan b.v. aan de vertaalbaarheid van De Costers *Thyl Ulenspiegel*, met zijn vloed van „neologistische archaïsmen” (!), zijn gewilde flandricismen, waardoor het quasi onmogelijk is in welk idioom ook een reële indruk te krijgen van de glans, van de klank, van de schepping zelf. De Franse natie beschouwde het oeuvre van de romancier als een vreemde eend in tóch haar bijt. De Duitsers kwamen dichtbij een verdedigbaar resultaat, maar zelfs het Nederlands – dat is treffend – zal nooit het origineel hybride klimaat kunnen kopiëren, zo uniek Belgisch, in ideologisch als in expressieopzicht, blijft het epos. Een fameuse tijdsconstructie! En dan nog een eeuwencombinatie bovendien. Dieser Tyl (Tül?) ist einzig da.

Het zij mij vergund nog even bij de naam van Charles de Coster stil te staan in vertalingsverband om een vraag te stellen, die ook de prof. Aerts en Gerlo bezig hield. Zou b.v. door zijn vrije vertaling van het libretto van het Benoit-oratoria „*De Schelde*” niet te bewijzen zijn, dat de Coster wel degelijk het Nederlands van Em. Hiel meester was? En wie zegt, dat met déze poëtische vertaling van 1864 Benoits werk te Parijs in 1883 geen betere kritiek zou gevonden hebben? Want de ergernis van de autochtone

16. A. Mussche: *Reinaert de vos; uit het middelnederlands zo getrouw mogelijk in modern proza overgebracht*, 1964.

17. Magister Nivardus' *Isengrimus; het vroegste dierenepos in de letterkunde der Nederlanden vertaald met nawoord* door J. Van Mierlo, 1949.

Parijzenaars uitte zich precies tegen het libretto in Gittens' Franse versie met de revisie van de te Parijs geacclimatiseerde Vlaming Van Wilder, bekend door zijn onaangevochten Wagnervertalingen ! Een probleem.

12. *Zijn wij wel altijd onknap ?*

Dergelijke details dienen bekeken te worden als meer dan anecdotisch, omdat zij in staat zijn cultuurhistorische interpretaties voedsel te geven. Zo b.v. in verband met onze zo beroemd geworden achterlijkheid. Waren wij dat altijd en wel zo ingekankerd, als overal te lezen staat ? Ik betwijfel het, althans voor sommige van onze individuen. Indien b.v. een zo gemoedelijke dichter, een zo eenvoudig musicerende vrederechter als Gentil Antheunis de Duitse achttiende-eeuwse partituren vertaalt van Bach, in het Frans, voor de Brusselse beau monde, die zijn versie aanvaardt, dan is hij niet zo maar een flauwhartig mannetje-van-niets. Hij beschikt over een „feeling” die niet alledaags is, trouwens zijn *Carnets* houden nog vele metrische vertalingen in, niet zo zuiver als de Wagner-versies van André M. Pols, maar die komen meer dan een halve eeuw taalvaardigheid later ! Wij mogen gerust sommige prestaties uit het verleden ophalen om deze in een onderzoek naar onze eigen culturele mogelijkheden te betrekken en in een lijn te leggen, die b.v. uitmondt bij Vermeulen, Teirlinck, Karel Jonckheere. In dit verband denk ik steeds aan de poging van de zwerfer Lodewijk Vleeschouwer, die haast onmiddellijk Gérard de Nerval achterna, *Faust*, in het Nederlands overzette¹⁸, toen onze taal nog geen smijdlige materie was en de twijfelzucht en het verlangen van een Faust onze wereld, voor 90 pct. en nog meer, niet te interesseren vermocht.

Soms worden wij met verrassingen geconfronteerd : wie zou in Vincent van Gogh een vrije-vertaler vermoeden en nog wel van Jan van Beers' *Bestedeling* ? Zij zit verscholen in de *Correspondance complète* bezorgd door L. Roelandt en M. Beerblock..., bij de jeugdcorrespondentie.

Het onderwerp, dat ons heden bezighoudt, is veel rijker aan gezichtspunten dan een karwei-uitoefening of -beluistering van het bedrijf laat vermoeden. Ik stel mij voor, dat ooit een studie gemaakt wordt van onze vaardigheid in vertalen, precies in direct verband met een steeds groeiend besef van wat taalvaardigheid en expressie zijn. Mocht ik een voorbeeld kiezen, ik zou verwijzen naar Rostands *Cyrano*, waarop een al te zware Willem

18. J. W. von Goethe : *Faust, eene tragedie* vertaald door L. Vleeschouwer, 1842.

Kloos zijn krachten beproefd heeft, ook een ongetwijfeld virtuose Toon Moortgat, maar ook een luchtig speelse Willem Gijssels. En die deed het wat goed. Een enig document levert voor deze stof een vergeten schoolman als E. de Lepeleer, die zijn vertaling van het in-romantische *Dreizehnlinden* van Weber vier uitgaven mocht bezorgen. Lexicografisch is zijn, als stel nu van vijf, zeer zeldzaam geworden werk van betekenis, omdat hij elke vertaling telkens opnieuw op het getouw zette en er dan zorg voor droeg zijn woordkeus ook telkens af te stemmen op het gangbare Nederlands van het ogenblik. Wij hebben dus te doen met een enig lexicografisch controlemiddel over de evolutie van wat destijds voor beschaafde woordenschat werd gehouden!

Vertalingen kunnen overigens verraderlijk zijn door hun onomstotelijke getuigenis. Is het Prof. J. Van Mierlo niet gegund geweest¹⁹ uit de onzin van in het Engels vertaalde passages van ons toneelstuk *Elckerlyc* een „parel aan de eigen kroon” te hechten? Een drukfout in de als basis genomen originele Nederlandse *herdruk* had de vertaler het spoor bijster gemaakt – en zo wonnen wij – internationaal en... onder taalgenoten bitter bevochten – een meesterstuk bij. Zo dient een hele *Everyman's* en *Jedermann's*-geslacht teruggevoerd te worden tot onze cultuur. Het is niet de eerste maal. Sommige ingewijden loeren nog steeds op de kans om zekere dag te bewijzen, dat Quevedo y Villegas' *Lazarillo* een vader heeft zitten op Noordnederlandse grond, – de onlangs verschenen Franse spiegel-vertaling²⁰ ontkracht de stellingen niet – en dat het beruchte verhaal van Exquemelin ons schatplichtig is, wordt nu wel algemeen aanvaard.

Werd anderzijds de invloed reeds nagegaan – van de publicatie uit – van het werk van De Lamennais op de Vlaamse ontvoogding, en langs nog andere kant is het niet verheugend dat *De werkmán* van Streuvels, zoals ikzelf in Joegoslavië onderzocht, mede van de hoogste uitleencijfers haalt in de Openbare Bibliotheken achter het IJzeren Gordijn, waar Maeterlinck en De Coster rang nemen onder de standaardauteurs in verband met de marxistische opvoeding? Behoorde het oeuvre van Conscience in de jaren '70-'90 tot het universeelste programma van de universeelste expressie, dan werd De Costers' *Ulenpiegel* na de revolutie van 1917 tot de „kernstof” gerekend bestemd om voor de miljoenen analfabetische arbeiders en boeren in de Siberische landen voorgelezen te worden.

Het gaat om topprestaties en topindicaties meteen, die wij moe-

19. J. Van Mierlo : *Elckerlyc ; nieuwe bijdragen met geëmendeerde uitgave*, 1949.

20. *La vie de Lazarillo de Tormès ; trad. de A. Morel-Fatio. Collection bilingue des classiques étrangers*, 1958.

ten gebruiken om onszelf, modern, te gelde te maken, zoals anderzijds het uitpluizen van het huidige *Index translationum*, verplicht, een stimulans moét leveren om onze pretenties te matigen.

13. *Huidige activiteitsstand hier*

Dit zowel aan de hand van de vergelijkende analyse van de opgesomde titels als door de massa-inbreng. Een analyse van de gegevens zou ons hier te ver voeren, terwijl wij ons bovendien moeten realiseren dat nationale criteria voor de opname van titels en hun technische presentatie wel sterk divergeren en ook heel wat werken, zoals rapporten, dossiers aan de nationale bibliografie ontglippen. Daar moet u de heer Dirk de Jong van de Nederlandse Brinkman maar eens over ondervragen. Dus haarjuist zijn de cijfers niet, doch laat mij toch even vertoeven bij een paar cijfers geldend voor 1963. Zegt het niets, dat België 929 titels oplevert die zich voor productieaantekening aanmelden, waar Nederland met 2194 te voorschijn komt ²¹ ? Denemarken met de helft van ons aantal inwoners, levert ook 1086 titels op ; voor Zwitserland met iets meer dan de helft tellen wij 771 stuks, toch nog altijd de 8/9 van onze productie, terwijl Zweden met de 7/9 van onze bevolking een breuk oplevert groot ongeveer 4/3.

Mogen wij het verleden niet voorbij zien – ik breng onmiddellijk nog een staaltje – dan moet het heden ons als een vermaan toeklinken, want ziet, vóór iets meer dan tien jaar, in 1951, trad België op met 880 titels, nu met 929, maar Nederland ging van op twee na eenzelfde aantal, 882, naar 2194 ! Dus van 1 op 2,5. Denemarken steeg van 484 naar 1086 ; dat is van 1 naar ruim 2 ; Zweden van 740 naar 1156, toch nog 50 pct. winst ; maar Zwitserland noteerde, zoals wij, een stilstand : 770 tegen 740 in 1951.

Aan welke verschijnselen beantwoorden deze vertaalcijfers ? Ons ontbreekt de tijd om de interne causale elementen na te gaan, want onmiddellijk zou bovendien moeten onderzocht worden hóe al de

21. De *Index translationum* voor 1964 geeft voor België 793 titels tegenover 2.043 voor Nederland.

Het Nieuwsblad voor de boekhandel, 133ste jrg., nr. 3, 20 jan. 1966 geeft volgend overzicht van de Nederlandse boekenproductie over 1939, 1964, 1965 :

Glob. prod.	In vreemde talen								Tot.
	D.	E.	F.	Andere	Deens	N.	Zw.	Rus.	
1939 6.554	176	193	255	56	18	16	15	4	740
1964 10.026	172	538	153	54	18	11	29	29	1.522
1965 10.193	156	591	143	51	18	11	32	31	1.539

domeinen, zonder uitzondering, gestoffeerd zijn en bovendien welk gehalte de titels vertegenwoordigen, overal. Het is toch zo, dat b.v. de gretige opname destijds van zeer veel Skandinaafs werk in de letteren slechts een relatieve betekenis had, want hoe verbaasd keken onze Skandinaafse collega's niet op, toen zij in de Vlaamse en zelfs in de Noordnederlandse bibliotheken uitgebreide rijen Skandinaven vonden, die in hún Openbare Bibliotheken niet eens, tenzij sporadisch, bibliotheekwaardig heetten ! De heersende smaak spreekt heel dikwijls uit het thans zo geheten „leesvoer”. De toestand zal er niet op verbeterd zijn, sedert de gelukkige zondvloed van het pocketboek, dat geen „zakboek” mag en kan heten doch ook niet „smaldeel”, zoals de Zuidafrikanen dat avonturen. Maar – wij houden van de werking van balansen – bij de beschouwing van de productiecijfers van het vertaalde boek, dienen wij er vast en zeker rekening mede te houden, dat de kopende Belg, nog meer de kopende Vlaming een aardige vracht aan vreemde werken, ook wetenschappelijke, in de originele taal leest ! Hij toont zich thans en wellicht voorlopig nog weerbarstig voor Duits, maar het Engels mag hij graag, zelfs het Amerikaans. Dat polyglot-lezen, wat nog niet wil zeggen spreken, hebben wij Vlamingen toch voor op de bewoners van Brussel en van het zuiden van het land. Ik herinner mij zeer goed hoe in een Belgisch unitair gestoffeerd Rusthuis voor onderwijzers aan de kust, vóór veertig jaar bleek, dat Duitse, Engelse, Amerikaanse pedagogische auteurs – van het ogenblik, dat zij niet in het Frans ter beschikking waren – volslagen onbekend gebleven waren bij de francofone collega's !

14. *Geplogenheden elders*

Vertalen staat dan misschien in rechtstreekse verhouding tot bereidheid om het gezichtsveld te zien uitbreiden tot deze lagen van de bevolking die geen polyglotische hunkering of mogelijkheid hebben ? Zeer zeker ! Er komen periodes voor van gewilde afzondering, terwijl ook landen en streken af te tekenen zijn, die hun behoeften zeer laag houden. Op het stuk van de gedachten-osmose én de vooropgezette eigendunk kunnen bijzondere staaltjes getrokken worden, wat voor gevolg heeft, dat de nagestreefde voorlichting een scheef beeld kan opleveren. Werken over Belgische toestanden in vreemde talen, die in hun bibliografie *geen* Nederlandse bronnen weten te vermelden, kunnen ons al haast niet anders dan „verdacht” voorkomen. Op dit gebied is het wel tekenend voor de moderne tijd in Franse en Engelse vaktijdschriften regelmatig recensies aan te treffen van jong historisch en sociaal-economisch werk uitsluitend in het Nederlands gesteld. Maar zelfs met

dergelijke prestige-vorderingen voor ogen, blijft de noodzakelijkheid van het integraal vertalen bewezen en kan de hulp van een „Summary” niet volstaan.

Erg is ook, wanneer in een als algemeen bedoelde handleiding een moderne taal quasi over het hoofd wordt gezien, vooral wanneer in een bepaald domein de vertalingen eer schaars uitvallen. Zo trof ik bij G. Mounin op de 99 in lijst gebrachte vreemde werken geen enkel Duits werk aan en op circa vijfhonderd voet-referenties (Leibniz dan nog in vertaling!) telde ik amper een dozijn vermeldingen. Dergelijke al of niet opzettelijke eenzijdigheid schaadt het prestige van de verhandeling met haar 42 Engelse, 55 Franse, 1 Spaanse en 1 Russische referenties. Het werk van Rudolf Jumpelt over technisch vertalen brengt het er beter af: 180 Engelse titels, 125 Duitse, 38 Franse, en voor Italië, Nederland, Polen, de Sovjets en Spanje telkens één. Voor allen is het evenwel te betreuren, dat het Nederlandse werk van Prof. Weijnen²² zo weinig is doorgedrongen in Europa, omdat de ontdekking van een auteur in een klein land met taalvaardige lieden, zo veel origineel-comparatistische winst kan inbrengen. De confrontatie van vertalingen inderdaad blijft uiterst leerzaam.

15. Fouten en grenzen

In 1959 bracht de Baselse radiospeaker Walter Widmer zijn *Fug und Unfug des Uebersetzens*: hij maakte zich lustig; meer hij maakte zich kwaad over de blijken van onkunde, die hij ontmoette bij het bezorgen van literaire vertalingen en gispte derhalve het tekort aan kennis van de vreemde, levende taal in haar nuances, in haar onvatbaarheden of toevalligheden. Het is ook dát waarop onze landgenoot Buysens in zijn *Linguistique fonctionnelle*²³ destijds reeds wees, en wat teruggaat op de betrekking tussen het object en *de waarde*, die het object heeft in de hele samenhang. Er komt meer bij te pas dan het opdreunen van de lemmata van een woordenboek; de vergelijkende spraakkunde moet ten volle haar rechten krijgen, en dus is te betreuren, wanneer, als handboek, bedoelde gidsen fundamentele elementen ter vergelijking in massa voorbijgaan. Zal ik b.v. maar even wijzen op de verkeersmoeilijkheden met transitieve en intransitieve werkwoorden? Welke ongelukken geschieden niet bij het al of niet transponeren van zinsdelen? En welke gevaren gaan niet gepaard met het verdelen van

22. A. Weijnen: *De kunst van het vertalen; beginselleer*. In verschillende uitg.

23. E. Buysens: *Les langages et le discours; essai de linguistique fonctionnelle dans le cadre de la sémiologie*, 1943. — *Le structuralisme et l'arbitraire du signe*, 1960.

vertaalwerk over verschillende handen en geesten, zodat het collectief af te leveren geheel niet gelijk kán worden aan de som van de individueel-beleefde delen ? Een heel ander probleem ten slotte dan het kopiïsten werk in de Middeleeuwen, toen elke geschreven katern niet eens per definitie een harmonisch geheel opleverde. En dan gold het nog handwerk ! Naar onwrikbare codes gevoerd.

Een en ander brengt er ons allen toe te erkennen, dat de studie van de vertaler nooit ophoudt. Hij moet zich steeds controleren. Een theoreticus hield zelfs vol, dat precies de woorden waarmede men het meest vertrouwd is, telkens en telkens weer op hun inhoud het degelijkst moeten nagegaan worden. Zij verrassen te veel door hun eigen speelsheid. Het is haast het tegengestelde van wat een scheppend auteur als Ruyslinck doet : die zoekt immers de dichte kolommen van het woordenboek af, om nog vlug het autochtone woord op te vangen en te rehabiliteren, dát, wat bijna aan de tijdshorizon is ondergegaan. De kans is groot, dat zĳn vertaler ev. de betekenis niet meer achterhaalt !

Zo kan voorkomen, dat een iemand het oude „ijzeren paard” uit zijn stal haalt – de „ijzeren weg” „leeft” óók nog wel hier en daar onder bedaaide buitenlieden voort – ; zal de vertaler er dan goed aan doen het rijverschijnsel botweg om te zetten in een Diesel ? Neen, zelfs „locomotief” is ongewenst, en „spoor” klinkt te hardmodern. Het belachelijke eens voorradige „cheval de fer” zal het dan zeer goed doen, ook al heette het op onze wegen „L'éléphant !” Maar het omgekeerde kan ook geschieden. Zo is thans tot een modetje uitgegroeid in vertalingen te spelen met anachronismen, ten einde een tekst als het ware op te heffen, of beter dynamisch op te hitsen tot ons tijdsidoom. Onlangs serveerde H. Pernath in Molière-teksten als pointes, uitdrukkingen uit eigentijdse voorraad – hetzij gezegd met kleurige inhoud – net of een Hugo Claus was drastisch bezig. En Hubert Lampo paste de methode ook toe, ook weer voor een Frans auteur, voor Anouilh, terwijl Emiel Willekens in een Ibsen-dialoog met één sprong de toespeelingen met zo wat tachtig jaren verjongde. De kunstgreep is stellig niet te versmaden, zeker wanneer de originele tekst an sich onvertaalbaar blijkt en thans gegevens van roman of film of toneelstuk zo maar door mekaar worden geklutst. Toch blijft het aangeraden deze acrobatie des geestes *met mate* te beoefenen wil men *de realiteit van eertijds* in haar verhoudingen nog enigszins eerbiedigen ! *Le bourgeois gentilhomme* spelen in smoking, het gaat ; zeker met *Hamlet*, wanneer het spel tijdeloos gemaakt wordt, maar het wordt een oppassen en omzien : een *Virginia Woolf* naar een XVIIde-eeuwse tijdsdecorum terugzetten zal een hachelijker onderneming blijken, tenzij meteen regressief ook naar

de taal wordt overgeschakeld. Hoe zouden b.v. „blue jeans” heten ; welke specifieke levensstijl zou moeten aangelegd worden zonder de auteur *te verraden* ? Laten wij de problemen even met de glimlach bekijken, al ware het maar om te ervaren dat niet ónze tijd ze heeft uitgevonden en dat „progressief ingestelde” geesten reeds lang onder het maantje ronddwalen. Martin Luther toch besteedde een *Sendbrief*²⁴ aan het „Dolmetschen”. Betoogde hij daarin niet – en hij stond toch op het scheidingspunt der wegen ! – dat de vertaler, zo de noodzakelijkheid van het zinsverband het eist, of de klaarheid van de opvatting, tot interpretatie zijn toevlucht mag nemen ? Waardoor wel alle automatisme, alle mechanisme uitvalt.

16. *Het boek voor de jeugd en zijn vertaling*

Is het daarom dat Cary zo met overtuiging kan volhouden²⁵, dat boeken voor de jeugd en zeker bakerrijmpjes het moeilijkst om vertalen schijnen ; ze zijn zo bezwaarlijk los te maken van de wordende taal én van hun tijd én van het educatie-patroon, dat de volwassen auteur zijn pupil voorhoudt als te betrachten levensvorm ! Het lijkt mij merkwaardig toe, dat sedert enkele jaren in verschillende landen beproefd werd een stel meesterlijke boeken voor de jeugd in het Latijn om te zetten, nu de klassieke taal-eruditie terrein verliest. De St-Exupéry, Wilhelm Busch, Lewis Carroll, A. A. Milne zijn al aan de beurt. Anachronistisch kan het wel niet erger. Daarom ook blijft te onderzoeken wát – in omgekeerde zin dan – van oorspronkelijk naar Latijn geofferd is moeten worden om binnen het modern-klassieke begripsvermogen van de jeugd te blijven én meteen van het Latijn b.v. een aanvaardbare gesprekstaal te maken. De pret was reeds vóór vele jaren begonnen, toen in een NRC het hexametrisch verhaal verscheen van het „capta lamella”, het „gestolen fietsplaatje”. Nu, een Guido Gezellevers in het Latijn lijkt lang niet onaardig. Dit spelen met oude taalvormen mag haast gelden als een negatief antwoord op de links en rechts opduikende vraag : of men, nu in het technische wereldverkeer uitzettend naar de Slavische, naar de Zuidamerikaanse, naar de Indiase en Chinese landen, de klassieke talen in onbruik ziet geraken, de klassieke auteurs hun geestelijke dood maar zal laten sterven ? Het succes van Bertus Aafjes' *Odysseia* nog zo onlangs is doorslaand. Meer nog, men haast zich algemeen er aan toe te voegen, dat nu pas in Nederlandse handen de betrouwbaarste Homerus-tolk werd neergelegd, in weerwil van alle vergeefse

24. M. Luther : *Sendbrief vom Dolmetschen*. 2. Aufl. ; bes. von Karl Bischoff.

25. J. Cary : *La traduction dans le monde moderne*. In : *Publications de l'Ecole d'interprètes*, 1956.

moeite die Boutens zich getroostte, trouw als hij wilde blijven aan de klassieke prosodie; in weerwil van Nico van Suchtelens prozaversie, waardoor toch wel iets van de geest-zelf verloren ging. Ach, hoe beperkt zijn alle middelen, die van Tim, van Leopold, van Van de Woestijne. Immers geen verrukt vertaler, die het eigen ritme van zijn taal, van zijn wezen kwijt kan! Zo zitten wij opnieuw bij de krachtproef, waarvan Erasmus de krachtproef is!

17. Klank en vertaling

Stellen wij nog maar een vraag: Hoe Franse verzen vertalen waarvan het rijm stoelt op de rijkdom van deze klank-taal? Is te aanvaarden dat, om doordringingsredenen, om propagandistische inzichten, pogingen worden gewaagd om Russische romans-van-de-groten in hun persoonsnamen zó te vereenvoudigen, dat elk personage maar door één persoonsaanduiding zal worden weergegeven? De heldhaftige worsteling, die de Westerse lezer te voeren heeft van Ivan tot Ounouchka, enz. wordt dan ondervangen, zeker wel, maar valt meteen niets weg van het aroom, van de intimiteit of van de directheid van de geslotenheid, van het verhaal? Ik vrees het.

Widmer heeft voor ons al beproefd vertalingen van Verlaine's „Il pleut dans mon cœur / comme il pleut sur la ville...” aan elkaar te toetsen. Houdt in elk geval het origineel onder de hand, zo waarschuwt hij, want er is ten slotte maar één interpretatie die stand houden kan, de Franse-zelf. Geen enkele taal ter wereld kan de spanningen opbrengen, die „de regen” met „het wenen” zo „intens” en „intiem-suggestief” naar „het gevoel” bij elkaar houdt, als het *pleuvoir-pleurer*! En wat werd al niet uitgehaald aan kunsttoeren om Rimbauds „bateau ivre” in vele talen te laten varen? Bert Decorte dankt er, zeer jong, zijn naam aan te onzent. Maar er blijft een verschil, een reuzegroot verschil. Sla er – om mij genoeg te doen – Prof. Weijnen maar even op na, *De kunst van het vertalen* (1946), en aanroep met hem Hélène in „Quand vous serez bien vieille, au soir, à la chandelle...” etc. Over elke approximatieve verklanking als „Als ge heel oud zult zijn, bij kaarsvlam, 's avonds...” zal eenieder onder ons allen bereid zijn eeuwig te blozen. Zo blijft nog het meest te leren uit de *Stellingen van een Villon-vertaler*, na te lezen in de eerste volledige transpositie van „vrijbouter, vogelvrije vagebond Villon” door Ernst van Altena. Hij gaf het betoog, illustratief, in 1964 mee om ons op onze hoede te stellen voor elke aanvechting van betweterij of „vliegenvangerij”. De „parafrazeur” – dit met alle eerbied gezegd – ging immers een stoute wedding aan: L. Th. Lehmann toch had

gezegd dat vertalen ónmogelijk is, met de nadruk op het ón. Wel, de man die van zijn Nelly zoveel nachten vrijaf kreeg om Villon over te zetten, hij wenst te bewijzen, dat het „overgieten van gedachten van een kannetje in een potje wel mógelijk is” – en hij verlegt de klemtoon ! – meteen wil hij aantonen hoe voortreffelijk het Nederlands is, voor wie dat soms niet wisten. U moet dit soort van „défense et illustration” toch maar eens opnemen om, zij het maar, de „poëtische logica” op het spoor te komen na vijf eeuwen intens taalleven...

18. *Stof en vertaling*

Kenmerkend verschijnsel voor onze eigenst eigen letteren nog, de drang naar het overmeesteren van de liefdezangen-in-sonnetvorm van „la belle cordière”, Louïze Labé ! Boutens (1924), die zwaar zilver drijven kán, heeft er zich aan gewaagd ; na hem Luc Indestege (1945), Bert Decorte (1953) en Luc van Brabant (1959).

Het is goed dat wij er even bij stilstaan, want hier worden wij, en dit voor eigen taalgebied, bij de beoordeling geconfronteerd met een internwerkende factor, die Boutens én Decorte én Indestege én de buitenlandse interpretatoren naar maat en rijm, misschien op Rilke na, niet beroerde, maar, onverwacht, Van Brabant wel ! Hij beproefde tóch in zijn vers alle, waarvan vele tot nu verborgen gebleven, crypto- en anagrammen te omspelen en zo waar te omspellen. Hij steunde als een soort van archeoloog op de sonnetten en odes van Olivier de Magny, zelf verliefd op de mooie courtisane : dichterlijke tornooien, schijnverhalen voor niet ingewijden, maar duidelijke verwijten bestemd voor de betrokkenen. Om de diverse sleutels te vinden trok onze fotograaf-dichter naar Parijs, naar Lyon en vond er initialen in gesmeed ijzer, cijfernamen, enz. die de lichte dichteres zeer bewust mede heeft ineen-gestoken. Maar, moet een dichter-vertaler, dát is nu de vraag, a priori rekening houden met al wat, bij het vertrek vóór eeuwen, in het vers als geheim, gewild verdoken is gehouden ? Wéét hij álles of veel ? Zo niet, kán hij, mág hij ? Allicht *lijkt* het in het Nederlands omgezette vers poëtischer, natuurlijker, beter zelfs, indien de vertaler niets of onvoldoende vermoedt. Allicht *lijkt* de omzetting van de bewerker-dichter gemaakter, wanneer hij zijn weten-aan-toespelingen in $(2 \times 4) + (2 \times 3)$ regels, met rijmschema, in expositie en besluit, onontwikkbaar wenst op te kooien ! En toch „verraadt” deze laatste, interpretator als vertaler, zijn object het minst !

Ons zou nu de tijd gegund moeten zijn om de door „Louïze” Labé’s verzen zo gebiologeerde heren aan de tand te voelen, naast

elkaar. Het zou een boeiende onderneming worden, zo boeiend als de confrontatie van Franse impressionistische muziek op dito sonnetten, boeiend ten opzichte van Louïze en haar hartstochtelijke gevoelens voor een niet terugkerende Dauphin, zijnde Henri II, boeiend om de scherpzinnige en geduldige Van Brabant te volgen in zijn speuren naar haar symbolen, of toespelingen op haar leuze : „je meurs de jour, je brûle la nuit”, en dan maar „Amour” gehe-ten ! De voorkeur gaat naar Van Brabants „klare Venus” uit V, boven Decortes „heldere Venus” en Rilkes „starker Stern”, zo wij weten, dat „clere Venus” de zeer persoonlijke personificatie is voor de moederloze Louïze, in verschillende verzen. En nu mag Boutens’ omschrijving : „Venus, lichtend langs de hemelen” nog zo goed dragen, de Noordnederlandse dichter is fout, wanneer hij in sonnet VI zo waar met een mannelijke „Lichtgod” komt aan-dragen. In het derde sonnet gaan alle vertalers voort op de inter-pretatie van „Amour” als zijnde het gewone liefdegevoel, maar het lieve en banale woordje moet meteen gelden als de concrete verpersoonlijking van de geliefde man. Gevolg : het hele hoog-gestemde vers wordt bij misvatting quasi onvertaalbaar. Trouwens alle toespelingen dienen in de persoonlijke voornaamwoorden be-slist *mannelijk* te worden vertolkt ! Wat Indestege en Van Brabant doen. De laatste kan nu zo ver gaan, langs de onderschepte toespel-ingen van Louïze om, bepaalde verzen te dateren, nuances die dan weer in de vertalingen moeten doorschemeren omdat de dichteres ze in de geest *had als feit* ! Zeer bijzonder in dat verband is, dat Van Brabant – mét Rainer Maria Rilke ! – de enige is *die zich nog eens om de handschriften* bekommert. Om dan te ervaren, dat álle gedrukte uitgaven na 1887, in sonnet XX, een grammaticale fout bergen, zodat álle vertalingen scheef moeten komen staan. In :

Predit me fut, que devoit ferment
Un jour aymer celui dont la figure
Me fut descrite :

moet als *derde persoon* gelezen worden, en niet als *devois* met s, zodat de bouw van het hele vers, zo naar betekenis als naar woord, aan de basis, in de eerste regel, moet omgegooid worden. Daar staat onze Westvlaamse Luc Van Brabant geheel alleen met zijn juiste versie. Ik vind dat wel verheugend, en bracht onze Villon-en Labé-adepten wat graag samen.

19. *Eisen*

Wij mogen bij dergelijke avonturen ons wel voor ogen stellen, dat vertalers maar liefst niet bij hun origineel gaan neerzitten,

rustig een pijpje rokend, en maar schrijven, schrijven, als ging het alleen om wat woorden in een bepaald zinsverband. De voorwaarde die Cary ergens stelt, nml. dat de vertaler niet alleen over een algemene cultuur moet beschikken, maar bovendien voldoende bedreven moet zijn om zich door het labyrint van de catalogi van de bibliotheken heen te worstelen, gaat stellig op. Trouwens elke vertaling levert haar stof-problemen op en de tien geboden die Jumpelt ons voorhoudt²⁶, brengen ons met de neus bij de zaak, ook al beschouwt hij dan hoofdzakelijk technisch en natuurwetenschappelijk werk. Hij maakt ons zo waar wat radeloos, want al met al, doet hij ons erkennen, dat origineel en vertaling elkaar *mogen opheffen*. Moeten beide, volgens hem, niet als eigentijdse werken bekeken worden, en houdt de auteur in 9 en 10 niet voor, dat in de vertaling *wel én niet* geschrapt mag worden? De stijl van het origineel moet zeer zeker geëerbiedigd worden, m^áar de vertaling moet óók in de stijl van de vertaler geconcipeerd blijven! Het is net of de kwadratuur van de cirkel kan haar oplossing zo maar vinden, precies omdat wij naar des auteurs woord toch „in de eeuw van de vertaling” leven! Toch is het sneller gezegd dan gedaan²⁷!

Ik zeg niet dat deze uitspraak van Jumpelt historisch gezien de gelukkigste is, maar zij heeft wel haar betekenis, als men de intensiteit nagaat van het proces in het domein – natuurwetenschappen en techniek – dat hij onderzocht. Het zou derhalve niet zo verkeerd zijn de tendens van zijn werk, van 1961, te vergelijken met deze van Walter Fränzel, die in 1914, dus vóór een halve eeuw, cultuurhistorisch de *Geschichte des Uebersetzens im 18. Jahrhundert* schetste, toen de primair mechanistische wereld wel ging doorbreken, het industrialiseringsproces zijn vorderingen stelde, maar ook de denkwereld in gisting was en één enkele Europese taal, de

26. R. W. Jumpelt: *Die Uebersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur*, 1961.

27. Verdere inwijding door:
The automatic indexing of bibliographies by means of a key-words-in-context system, 1959.

A. D. Booth, L. Brandwood and J. P. Cleave: *Mechanical resolution of linguistic problems*, 1958.

Conference terminology, 1957.

E. Delavenau: *Bibliographie de la traduction automatique. – Bibliography of mechanical translation*, 1960.

A. Geerebaert: *Iets over vertalen*; lezing voor het vierde philologisch congres te Mechelen, 1921.

Harvard studies in comparative literature en *Harvard studies in applied science. Janua linguarum*.

G. Mounin: *Les problèmes théoriques de la traduction*, 1963.

E. A. Nida: *Toward a science of translation*, 1964.

La traduction automatique, 1960.

Franse, beslist de leiding had. Wij herinneren ons immers, dat de Preussische Akademie te Berlijn in het midden van de *achttiende* eeuw een prijsvraag uitschreef om aan de weet te komen welke taal als wetenschappelijke wereldtaal de voorkeur verdiende. De uitspraak was aan geen twijfel onderhevig: boudweg werd het Frans verkozen. Deze 18de eeuw was nochtans voor de Engelsen wél van enig belang, en typisch, niet op het praktisch wetenschappelijk plan alleen; en kijkt: tegenover de uitspraak van de betogende dissertaties te Berlijn staat ook deze van Goethe, die vertalen als een „völkerverbindende Schönheit” bestempelde, terwijl hij als „Hauptschritt zur Kultur” aanzag het vermogen (en dat is wel een variëteit op het vertalen) vreemde werken in hún eigen taal te lezen. Dát beschouwen wij de dag van vandaag nog als juist! James Joyce b.v. handelde naar dit voorschrift en leerde met opzet – welke taal denkt u? neen, geen Nederlands, maar – Noors, om Ibsen te kunnen doorgronden.

20. *Taalvaardigheid*

Stelt zich onmiddellijk de vraag: tot op welke graad is culturele veralgemening van dergelijk principe mogelijk? Over hoeveel talen zal een normaal mens kunnen beschikken om zijn geest aanhoudend te stofferen? Om te weten wat men zoal gemiddeld verwerken kan, zou b.v. een onderzoek in te stellen zijn over de „opname” van speelfilms in de cinemazalen van een grote stad, films hetzij in originele versie, of in vertaling, met en zonder onderschriften in de eigen taal en in andere talen. Te vrezen lijkt mij wel, dat de percentages van de „all round” begripenden, zelfs van plus minus taalvaardigen, nog laag zullen uitvallen. Hier komen dan geen opzettelijke voornemens bij te pas. Het gaat om een zuiver *weten*, want zien wij honderdduizenden en meer uitzwaaien per jaar om zich toeristisch te wagen tot ik weet niet hoe ver, dan blijft de talenkennis zeer zeker ook daar onder een bepaald niveau, en moet de direct culturele winst, b.v. van het verwerken van het gidsen-gedaas, eveneens relatief klein blijven. Het is de vraag hoe onze voorouders het elders en hier deden, ter beurs, zonder basic Engels en enkel gewapend met de thans zo zeldzaam geworden kleine hexaglossons in oblong formaat, als de huidige soldaten-edities. En hoe doen wij het nu?

Het zijn alles aspecten van het vertalers- en tolkenprobleem, goed om nagaan, niet in het minst, omdat de „industriële” uitzichten van de vraagstukken, o.a. met de vertalers-arbeidersmarkt, direct met een intensieve werkgelegenheid hebben te maken. Dan komt het er voor ons niet alleen op aan te weten, dat België in

het wereldbestel een mooie plaats bekleedt, b.v. wat de vestiging van internationale organismen en lichamen betreft waarin en waardoor wij ons, als polyglotten, nuttig kunnen maken, maar de bevolking-zelf heeft ook recht op gewone arbeids- en levensvreugde. Wij zullen er aldus goed aan doen het manipuleren van talen – ja, ook als genotselement – in de hand te blijven werken, ten einde de bewegingsvrijheid die de massa meer en meer beoefent, tot werkelijke winst te maken en in het algemeen een gevoeligheid te wekken, een *préjudice favorable*, zou ik zeggen, ten overstaan van taalvirtuositeit en meteen van taalverfijning. Waar ik het gelezen heb, weet ik niet meer, maar eens werd ik getroffen door een uitspraak die wou, dat niet enkel het lot van het individu, dat ontoegankelijk blijft voor kleine zaken beslecht is, maar ook op dezelfde schaal de toekomst van een volk : elk verraad van de geest wreekt zich. Nu is vertalen-zelf geen kleine zaak, maar een veelomvattend verschijnsel, en bovendien een aan gelegenheid vooral des geestes. Zij mag dan ook niet „gestopt” worden door de angst, dat het menselijk aandeel daarin voorbijgesnord wordt door IBM 100³ met haar afwijkingen in lees- én „druk”- of compositie-eenheden, want grenzen der realiteit zullen opdoemen en onze beproefde geest zal moeten blijven vinden. De fantastische „inputs” en „outputs”, deze computer-termen, beheersen wel eens de verbeelding. Terwijl het volume van de bewerking waarover het gaat, bewonderend wordt gecommentarieerd, komt grote vrees dan in het gemoed gevaren. Maar vrees is een slechte raadgever : de mens móet zich bevestigen.

21. *Besluit*

Er kan én mag én moet bekend worden, dat gewis een zeer groot onderscheid bestaat tussen een tijd die leeft met dergelijke termen en deze van voor 500 jaar, toen „incipits” en „explicitis” de hele woord- en cijferbeschaving omvatten, maar de kern van het probleem van de vertaler is nog steeds dezelfde ; zij was reeds dezelfde toen in de landen van Azië de tekst van Darius in de rotsen werd gebeiteld in drie talen ; toen met voorzichtigheid en kunde de inschriften werden overwogen, die precies vergelijkbaar, in de steen van Damiette zouden worden gegrift. Het ging steeds om een appèl aan de menselijke geest om woorden om te zetten zó, dat anderen, derden, weten zouden wat de enen nodig hadden geoordeeld kond te doen. Het is een soort van ritueel overreiken van gedachte- of gevoelsinhouden. Dit ritueel eist de passende eerbied op, vooral omdat *de wegen* van wie het spelkundig uitvoert, alles bij elkaar, ondoorgrondelijk zijn.

Het blijft een scheppende daad van man en vrouw, waarvan verwacht wordt dat zij zich álle wetenschappen en kundigheden zullen eigen maken, zo dat deze hun als hulpwetenschappen dienst zouden bewijzen, misschien op één ondeelbaar, maar op *het passende* ogenblik ; zij mogen immers nooit verrast worden en ook nooit *hun* onkunde of *twijfel* aan hun mogelijkheden laten blijken !

NASCHRIFT in de vorm van een onvolledig, dus verminkt citaat :

Vertalen is een bloem in volle bloei uitgegraven,
met beide handen wroeten tot wat moedergrond.
De wortelen vertelt dat al wat hen verbond
niet werd geschonden...

Wie voor zijn schrijfmachine zit tussen twee talen,
moet meer dan dichter zijn, de wisselkoers bepalen
van een mensenhart...

Maar ik blij hovenier. Het woord heeft zijn seizoenen
voor wie te wachten weet...

Ik zal omzichtig zijn, vol tederheid en zorg...

De nerven van uw blad, uw kelk en stengellijnen bewaren.
Hun bewegen. Daarvoor sta ik borg.

Karel Jonckheere
Roemeense Suite. 1965 Vertalen III, blz. 27